

ALEXANDER SOMEK: MORAL ALS BOSHEIT.
RECHTSPHILOSOPHISCHE STUDIEN (TÜBINGEN: MOHR, 2021) 204.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2021.4.09>

Alexander Somek, bécsi jogfilozófus legújabb esszékötetében kíméletlenül számol le a progresszív-moralista identitáspolitikával. Úgy véli, hogy a moralizmus ellenkezne a legalitással. Mindazonáltal Somek nem jobboldali-reakciós céllal bírálja az identitáspolitikát, hanem azért, mert háttérbe szorítaná az osztálykérdést. Kérdéses azonban, hogy az osztálykérdés nem moralista-e maga is, valamint az is, hogy a jog valóban előreláthatóbb-e, mint a könyvben bírált moralizmus.

A progresszív moralizmus bírálatának ma igen nagy konjunktúrája van a német nyelvű könyvpiacra is, lassan úgy érezni, hogy inkább az identitáspolitiká bírálat, semmint támogatása tartoznék a fősodrothoz. Bernd Stegemann szociológus szerint egy új baloldali politikát ne az identitás-, hanem az osztálypolitika határozzon meg;¹ a bécsi filozófus Robert Pfaller pedig több könnyedséget, életigenlést, lazaságot, de egyben olyan felnőtt komolyságot várna el, amely nem háborodik fel minden viccen vagy hűségellen.² Ezen könyvek sorába illeszkedik Alexander Somek munkája is, amelyben a bécsi jogfilozófus jogelméleti szempontból, valamint egy nyíltan felvállalt ausztromarxista alapállás-

ból – bécsi humorral vegyítve – bírálja a progresszív moralizmust. Somek maga is tisztában van azzal, hogy művével számos ellenfelet szerezhet, akik őt hatalmi helyzetből, de morális érvekkel akarnák legyőzni. Ennek kapcsán meg is fogalmazza könyve egyik főállítását: „A moralizálás hatalmi kérdésbe fordul át.” (6.)

A JOGPOZITIVIZMUS MINT
JOGKRITIKA

A moralizmus (moralizálás) kritikája nem ismeretlen a jogelméletben. Ilyen céllal írta meg Carl Schmitt is híres-hírhedt kis könyvét „az értékek zsarnokságáról”, amelyben megállapította, hogy „mihelyt megjelenik az érték, elkerülhetetlen lesz egy speciális gondolkodásváltás”,³ ami miatt szerinte az értékek nem néző-, hanem támadási pontot jelentenek.⁴ Schmitt támadása azonban maga is politikailag, ideológiailag motivált volt, elvégre a saját konkrét rendgondolata nem kevésbé alapozódik értékeken – csak persze más értékeken, mint a progresszivitás. Noha Carl Schmitt sok tekintetben éppen a baloldali jog- és hatalomkritikai irányzatok számára számít fontos referenciának,⁵ egy politikai

¹ Bernd STEGEMANN: *Die Moralfalle. Für eine Befreiung linker Politik* (Berlin: Verlag Matthes & Seitz 2018).

² Robert PFALLER: *Erwachsenensprache. Über ihr Verschwinden aus Politik und Kultur* (Frankfurt/M: S Fischer Verlage 2018).

³ Carl SCHMITT: *Tyrannie der Werte* (Berlin: Duncker & Humblot 2020) 41.

⁴ SCHMITT (4. l.) 43.

⁵ Ennek kritikájaként ld. Jeroen KIEWIET: „Does Carl Schmitt defend a Critical Legal Indeterminacy Thesis?” in Lyana FRANCO-UBALDUS DE

vagy morális alapú jog- és hatalomkritika csak akkor lehetséges,⁶ ha a jogot semmiféle értékhez (azaz a schmittiekhez sem) kötjük, hanem ideológiai és hatalmi jellegét feltárjuk.⁷ Ha ugyanis a jog és a morál egybeesik, akkor egyrészt a politika mozgásteret, másrészt az autonóm jogkritika lehetősége beszűkül.⁸ Azzal, hogy a jogpozitivizmus rámutat a jog ember alkotta, bármikor és bármiként változtatható, autoriter eszközjellegére,⁹ meg- és eloldja a joganyagokat az abszolút jogkövetés parancsától¹⁰ és a jogtudományt az ideológiai elfedésektől.¹¹

A jogpozitivizmus alapja egy demokratikus jog- és egy relativista-realista jogtudomány-felfogás, amelynek értelmében a jog egyrészt akarati termék, másrészt (éppen mert akarati termék) sohasem teljességgel „helyes”, sohasem kritika nélkül elfogadandó. Éppen a jog kritizálhatóságát teszi lehetővé, ameny-

nyben a jogot nem kötjük össze meta-jurisztikus, homályos fogalmakkal (mint „rend”, „nép”, „állam” a reakciós oldalról, és „erkölcs”, „igazság”, „közjó” a progresszívról), ezek ugyanis ilyen vagy olyan irányba megmerevítik, abszolutizálják, örökkévalóként tételezik a jogot. A moralizmus egyben veszélyt jelent a demokráciára is: egyrészt a többségi elvre mint a demokrácia alapvető szerveződési elvére (elvégre az erkölcsnek a többséggel szemben is érvényesülnie kellene), másrészt a kisebbségekre is (elvégre a moralizmus univerzalizmusával nem fér össze a partikularizmus).¹²

A MORALIZMUS ELŐRELÁTHATATLANSÁGA

A modern, szekuláris, liberális demokráciák társadalmait azon pozitív jog tartja össze, a) amely nem vár el belső azonosulást a jog és a jogalanyok között (a törvények követése nem jelenti azt, hogy egyet is kellene azokkal érteni); b) éppen ezért fontos azonban, hogy a pozitív jogban minden előre elő legyen írva, csak ekkor várható el ugyanis, hogy a külső magatartásainkat a joghoz igazítsuk; c) és a liberális demokráciák joga lehetőség szerint kevésbé akar a magánszféránkba, a gondolatainkba „belelátni”.

A moralizmussal – egy morálisan aládúcolt jogban – azonban a kritikusok szerint éppen ezen tulajdonságok tűnnek el: a) a moralizmus belső azonosulást is elvárna, nemcsak a külső magatartásunkat, de a gondolatainkat is hozzá kellene igazítanunk; b) a moralizmusban olyan általános elvek fogalmazódnak meg, amelyek konkrét jelentése és

VRIES (ed.): *Law's Environment. Critical Legal Perspectives* (Den Haag: Eleven International Publishing 2011) 17.; Amanda LOUMANSKY: „Critical Theory's Turn to Schmitt: Not Waving but Drowning?” *Liverpool Law Review*, 2013. 1–16.

⁶ Éric MILLARD: „Quelques remarques sur la signification politique de la théorie réaliste de l'interprétation” in Deny de BÉCHILLON et al. (eds.): *L'architecture du droit. Mélanges en l'honneur de Michel Troper* (Paris: Economica 2006) 728.

⁷ Hans Kelsen: „Methode und Grundbegriff der reinen Rechtslehre” in *Annalen der kritische Philosophie*, 1933. 89.

⁸ Michael GOLDHAMMER: „Hypermoral und Recht” *Der Staat*, 2021/2. 230. <https://doi.org/10.3790/staa.60.2.211>.

⁹ Hans Kelsen: „Die Idee des Naturrechts (1927)” in Hans Kelsen: *Demokratie und Sozialismus. Ausgewählte Aufsätze* (Wien: Wiener Volksbuchhandlung 1967) 77.

¹⁰ MILLARD (7. l.) 727.

¹¹ Pierluigi CHIASSONI: „Il realismo radicale della teoria pura del diritto” in *Materiali per una storia della cultura giuridica*, 2012/1. 240. és 248.

¹² GOLDHAMMER (9. l.) 237.

hatása csak az alkalmazásuk pillanatában mutatkoznék meg; c) és ha még legtöbbször a morális elvek megsértéséhez nem is fűződik konkrét joghátrány, társadalmi kirekesztéssel ma is számolnia kell a morálsértőnek.

Persze nem az erkölcs lenne önmagában gonosz – amint Somek könyvének címe félreérthető lenne –, hanem „az erkölcs” mint hatalmi és retorikai eszköz jelenléte (különösen jogban való megjelenése) ellen szólal fel Somek. Az így értett és gyakorolt erkölcs „gonoszsága” a moralisták állandó sértettségéből táplálkoznék, akik mindig újabb és újabb olyan helyzeteket hoznának létre, amelyekben megsértve érezhetik magukat. Egy olyan eszköz azonban, amely csupán érzésekre reagál egyoldalúan és önhatalmúlag, valamint amelynek konkrét tartalma és elvárása az alkalmazásakor mutatkoznék csak meg, Someket a bosszúra emlékezteti (75. o.), ahol „a szabály alkalmazása megelőzi a szabályt”. (79. o.) A moralizálás ekként egy hatalmpolitikai eszköz lenne: ki van abban az erősebb helyzetben, hogy saját érzékenységének megsértéséért – amelyek nem jogi értelemben vett sértések, csupán érzületek – elégtételt vegyen? Somek ennek kapcsán arra is rámutat, hogy a moralizmus bajnokai harcukban maguk is sértően tudnak eljárni (154. o.), ugyanis a moralizmus nonkognitív tulajdonsága miatt eleve nem lennének hajlandók a racionális vitára és érvelésre (4. o., 45. o.).

A moralizmus logikája és nyelvezete kizárná Somek szerint a racionális vita lehetőségét, mert a morális ítéletnek nem a racionális megismerés és bizonyítás, hanem az érzelmi-szubjektív élmény lenne az alapja, amely az érzéseit nem akarná bizonyítani. (46. o.) Aki megsértve érzi magát – vagy a moralizmus hata-

lompolitikai szempontja miatt talán még fontosabb: aki magát áldozatként tudja beállítani –, annak nem kellene „igazát” sem racionálisan érvekkel igazolni. A morális felháborodás okafogyottá tenne minden bizonyítási kényszert, ami azonban Somek szerint egyben azt jelenti, hogy „[a] morális ítélet a nem-tudás állapotában tudja, mi jó és helyes”. (5. o.) Somek szerint azonban ezen logika „hadilábon áll a jog legalitásával” (4. o.), mert szabályai nem lennének előreláthatók, valamint maga az áldozat állapítaná meg a sértő „tényállás” meglétét, és mondaná ki egyben az ítéletet is: a sérelem állítása és az ítélet nem csak egybecsúszik, de maga az áldozat lenne jogosult mindkettőt kihirdetni. (155. o.)

Tegyük hozzá azonban – mintegy Somekkel vitatkozva –, hogy ezen logika – azaz a szabálynak az alkalmazásakor való kiderülése – a jogtól (a joggyakorlattól) egyáltalán nem idegen. Az alkalmazandó norma se *a priori* adott, hanem egy normaszöveghez lesz értelmezés révén *a posteriori* hozzárendelve;¹³ ami azt is jelenti, hogy a tényállás a jogalkalmazásnak sohasem oka, hanem következménye.¹⁴ A jogbiztonság ugyanis illúzió – amint erre a talán legradikálisabb jogkritika (amely éppen a kelsenit rámutat).¹⁵ A jog- és a morálogika közötti különbség ennek értelmében nem annyi-

¹³ Michel TROPER: *Pour une théorie juridique de l'état* (Paris: PUF 1994) 87. <https://doi.org/10.3917/puf.trope.1994.01>, 99.; Michel TROPER: „Une théorie réaliste de l'interprétation” *Revista opinião jurídica*, 2006/8. 306.

¹⁴ Hans KELSEN: „Hauptprobleme der Staatsrechtlehre entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze” in Matthias Jestaedt (hrsg.): *Hans Kelsen Werke. 2.* (Tübingen: Mohr Siebeck 2008) 164.

¹⁵ Hans KELSEN: *Reine Rechtslehre. Studienausgabe der 1. Auflage.* 1934. (hrsg. Matthias Jestaedt) (Tübingen: Mohr Siebeck 2008) 109.

ra az előreláthatóság – a jog se látható jobban előre, mint az erkölcs –, hanem a bizonyítási kényszer: még ha ideológiai, a valóságos motivációkat el is takaró folyamatról van szó, a joggyakorlatnak azért *ex post facto* egy formalizált nyelvben kell megfogalmaznia döntését, amely egyfajta kontrollt jelent a döntésekkel szemben;¹⁶ ilyen kényszer a morális ítélettel szemben azonban Somek szerint nem állna fenn.

IDENTITÁS MINT ÁLLANDÓ FÉLREISMERTSÉG

Somek a moralizmus problematikusságát a német nyelvterületen elterjedt „genderhelyes” nyelv kapcsán is kimutatja. Mint köztudott, a német nyelvben – persze nem nemi, hanem nyelvtani kategóriákként – három „nem” ismert (der, die, das). Noha a hímnem valójában egy általános hímnem (azaz egy szó nem azért hímnemű, mert valóban csak férfiakat jelölne), a progresszív feministák régóta olyan nyelvi megfogalmazásokért harcolnak, amelyeknél senki nem *érezhető* magát kirekesztve. Mivel a genderelmélet szerint az ember eleve nem bináris, a két nemre korlátozódó nyelvi jelölés se lenne elegendő („Jurist und Juristinnen”), hanem azokat is valamiként nyelvileg jelölni kéne, akik a binaritáson túl határozzák meg magukat. Nekik szólna a csillagocska, azaz: „Jurist*innen”.

Somek szerint azonban éppen ezen gyakorlat diszkriminálna, ugyanis olyan tulajdonságokat, különbséget hangsúlyozna, tenne láthatóvá, amelyek előtte nem lettek volna odagondolva. (15s. o.)

A „Jurist” szó például nem csak a férfiakat jelölte volna, azzal azonban, hogy a szóban most minden nemi identitásnak meg kell jelennie, a kifejezés tényleg hímnemű jelentést kapott.

Somek nem vicc nélkül fokozza *ad absurdum* a „genderhelyes” nyelv mögötti gondolatot, amennyiben is egy „ethohelyes” nyelvet is javasol. Ennek értelmében a szavakban nemcsak a nemi, de a származási érzékenységekre is figyelni kellene, és egy olyan nyelvet alkotni, amelyben a különféle származásbeli nyelvi különbségek egyaránt megjelennének – azaz nem csak a nemi, de a kiejtésbeli különbségekkel szemben is inkluzívva kéne tenni (szól Somek értelemszerűen viccből megfogalmazott javaslata) a nyelvet. (26. o.) Például így nézhetne ki egy német mondat, amely minden származás által meghatározott kiejtés felé befogadó: „Die geschriebene Sprache würdē danñ üngēfähr só aussehen. Nicht so schlecht, odēr?” (27. o.)

A moralizmus mögött – immáron nem viccből, hanem komolyan – Somek a freudi kényszerneurózist fedezi fel. (33. o.) Somek szerint a moralizáló gyakorlat senkinek sem használ – „[a] genderezés aztán tényleg nem szép, és örömet is csak keveseknek okoz” (35. o.) –, de a „genderhelyes” nyelvet használó alanyok a felsőbbrendűség érzését kölcsönöznék. A „genderhelyes” nyelv tehát Somek szerint „a láthatóvátételt teszi láthatóvá, nem a láthatóvátéendőt”. (22. o.)

Somek a könyvében azt is elemzi, hogy a moralizmus – amint a nyelvi genderezés is – folyamatos újabb identitásokat – ezáltal újabb csoportokat – hozna létre. (61. o.) Egyetlen identitásként ekként azonban csak a *querness* maradna meg – ami azonban egy olyan identitás, amely bár elismerésre vágyik, de

¹⁶ Giovanni TARELLO: *L'interpretazione della legge* (Milano: Giufrè 1980) 67. 341.

mindenféle fogalmi meghatározás (lekötés) alól kivonná magát. Somek ezért állítja azt, hogy az egyes identitásoknak ma nincs lényegük – alapjuk és értelmük a folyamatos félreismertségben („*Verkanntsein*”) lenne. (63. o.)

TEHÁT SZOCIALIZMUST?

Somek eddigi kijelentéseivel és kritikáival vélhetően egy jobboldali olvasó is teljes mértékben azonosulni tudhat. Azonban ajánlatos, hogy a könyv olvasását ne hagyják abba a 119. oldal környékén, hanem olvassák tovább – a someki javaslat (egyben az egész moralizmuskritika fő iránya) teljességgel ellentétes a jobboldaléval. Ez persze nem érheti egészen meglepetésként az olvasót, elvégre a bécsi jogfilozófus már könyve elején – mintegy spoiler gyanánt – leszögezi, hogy „együttal és *a limine* el szeretné utasítani, hogy azon jobboldaliakhoz vagy konzervatívokhoz tartoznék, akik évtizedek óta idegesítik a világot a »political correctness« miatti siránkozással”. (12. o.) Somek velük szemben könyvével is a „a vörös Bécs eszméi iránt” akarja magát elkötelezni (12. o.) – azaz gyakorlatilag az európai kontinens majdnem olyan utolsó baloldali projektje iránt, amelyben az osztálykérdés még mindig megelőzi az identitáspolitikát.

Somek tehát nem holmi rég letűnt világot álmodik vissza, amiben a férfiak még „férfiak” lettek volna, a nők pedig „szerepüknek” megfelelően álltak volna gyerekekkel a karjukon a konyhában – sokkal inkább a jövő szocializmusának akadályát látja a jelenlegi identitáspolitikában. Somek fő vádja a progresszív moralizmussal szemben éppen az, hogy lecsérélte volna a materialista osz-

tálypolitikát, és ehelyett olyan témákra fókuszálna, amelyek morálisan akár helyesek is lehetnek, de az osztálytársadalmat és az osztályegyenlőtlenségeket alig érintenék: „A saját áldozatiság nyilvános felmutatása a legideálisabb helyzetben ugyan szimpátiát és esztétikai visszhangot kivált [...], de nem fejt ki nyomást azért, hogy bármi is változzék az osztályhelyzetén.” (132. o.) Somek a progresszív moralizmus alternatívájaként nem a reakciós konzervativizmust jelöli meg – amelynek még akár érdeke is lehet, hogy a sokkal lényegibb osztálykérdésről elterelődjék a szó –, hanem a szocializmust, amelyet (még ha dialektikusan másképp is) ismét meg kellene próbálni megvalósítani, mert különben „a genderezés marad minden társadalmi haladás mértéke”. (194. o.)

A baloldali „táboron” belül persze nem ismeretlenek az ilyen viták, mindig kérdéses volt, hogy a társadalmi haladás első sorban materiális osztálypolitikát vagy más kultúr- (mai szóval: identitás-) politikai változásokat is igényel-e. Az 1920-as évek „vörös Bécsében” például az akkori szociáldemokraták kapták meg az akkori kommunistáktól, hogy „a tömegek érdeklődését kevésbé fontos kérdésekre terelik el [...], hogy a radikalizmust veszélytelen, de a naív érzületeknek mégiscsak imponáló módon lehessen kitombolni”.¹⁷ Számos európai országban is a manapság tapasztalható baloldali visszaszorulás magyarázható valóban azzal, hogy a balközép pártok nem (csak) a materiális igényeket akarnák kielégíteni, de egyben a világot – sokszor éppen a proletariátus szokásait – megváltoztatni.¹⁸

¹⁷ *Rote Fahne*, 1921. 02. 12., 1.

¹⁸ A probléma és jelenség plasztikus ábrázolásához ld. Didier ERIBON: *Retour à Reims* (Paris: Fayard 2009).

Somek ezért állítja azt, hogy a diszkrimináció elleni küzdelem az osztály-egyenlőtlenség elleni küzdelmet jelentené, ugyanis minden diszkrimináció szerinte végső soron az osztályhelyzet miatti diszkriminációra vezethető vissza. (188. o.) „A társadalmi osztály minden diszkrimináció alapja. Bármiféle diszkrimináció csak akkor lehetséges, ha az a társadalmi osztály miatti diszkriminációt is magában foglalja.” (120. o.) Somek egyben arra is rámutat, hogy a jelenlegi progresszív moralizmus azt is elfelejtené, hogy a morális felháborodás és nyomásgyakorlás – vélt vagy valós, az identitást érintő sértések miatt – csak azoknak áll rendelkezésre, akik osztályhelyzetükből kifolyólag eleve hatalommal és befolyással rendelkezének. (126. o.)

Somek tehát úgy látja, hogy az identitáspolitika a (szerinte) legfontosabb kérdéseket, mint például a munka és tőke viszonyát, az újraelosztást, figyelmen kívül hagyáná: a progresszív moralizmus „egy liberális társadalom civilvallásának tartozéka lett, amely addig áll ki az egyenlőség mellett, amíg az semmiben se kerül, semmilyen újraelosztást nem tartalmaz, és a munkaszervezés hierarchiáját nem érinti”. (38. o.)

Somek ezért az identitáspolitika helyett szocialista osztálypolitikát követel – gyakorlatilag a szocializmushoz való visszatérést. Hogy ezen követelés nem kevésbé morálisan megalapozott (megalapozandó), mint az identitáspolitika, a könyvben nem vetődött fel mint probléma. Pedig az osztály nélküli társadalom eszméje és megvalósítása ugyanúgy morális program, mint mondjuk a „genderhelyes” nyelv. Azaz a szocialista osztálytársadalom kapcsán ugyanazon kérdések és problémák merülhetnek fel,

amelyeket Somek amúgy a progresszív moralizmus kapcsán – amelyet valamilyen okból „neoliberális baloldalnak” nevez végig, holott a moralizmus elleni kritika neoliberális oldalról is megfogalmazódik¹⁹ – maga jól felismer és elemez.

Somek könyve vége felé egyfajta idealista-dialektikus keménységgel hirdeti ki, hogy „a szocializmus nem rajtunk bukott el, hanem mi a szocializmuson”. (192. o.) Egy újbóli próbálkozás sikere azonban eszerint az emberi természet lényegi változását előfeltételezné. Természetesen nem jelenti ez azt, hogy egy materialista osztálypolitikára ne lehetne szükség – de egy liberális (plurális) demokráciában a szocialista osztálypolitika ugyanúgy nem juthat kizárólagosságra, mint a konzervatív-reakciós kultúr- vagy a progresszív identitáspolitika sem. Könyvében Somek meggyőzően rajzolja fel egy egyoldalú és mindent uraló moralizálás (úgy mond: a morál moralizálásának) veszélyeit. Könyve ennyiben nem pusztán kiállítás a szocialista osztálypolitika mellett, de a plurális demokrácia és a pozitív legalitáson alapuló jogszemlélet melletti védőbeszéd is.

Techet Péter*

¹⁹ Például Alexander GRAU: *Hypermoral. Die neue Lust an der Empörung* (München: Claudius 2017).

* PhD, tudományos munkatárs, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Institut für Staatswissenschaft und Rechtsphilosophie, 79098 Freiburg im Breisgau, Werthmannstr. 4, 2. OG; vendégkutató, Istituto Giovanni Tarello, Università degli Studi di Genova, 16126 Genova, Via Balbi 30.

E-mail: peter.techet@jura.uni-freiburg.de.